

KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Argo, Praha 2009, 386 s.

Dosavadní česká historiografická produkce o období čtyřiceti let socialistické diktatury se věnovala především tradičně pojatým politickým dějinám či sociálním a hospodářským dějinám zaměřeným na kvantitativní ukazatele. V prvních dvaceti letech výzkumu československého státního socialismu sehrálo důležitou úlohu historiografické dílo Karla Kaplana, které jak metodologicky, tak tematicky významně ovlivnilo směřování české historiografie soudobých dějin.¹ Standardním dějepiseckým přístupem se stalo zkoumání represe a politických elit. Stejně tak sociálně-historické bádání až na výjimky vycházelo z tradice výzkumu velkého množství rozličných statistických dat spíše než z přístupu zabývajícího se studiem fungování určitého lidského společenství, dějin mentalit apod.

Není již příliš nekonformní tvrdit, že se tento zažitý model výzkumu vyčerpal a spíše se pohybuje v kruhu, než že by byl schopen dále rozšířit naši perspektivu při pohledu na dějiny československého komunismu. Komplikovanou společenskou realitu socialistické diktatury – a vlastně každého společenského zřízení – nelze vtěsnat do značně schematického modelu založeného na dichotomii *moc* („*režim*“) vs. *společnost*.²

Zdlouhavý přechod k diferencovanějším interpretacím se podepsal především na výzkumu myšlení, vědy a kultury. Historiografie tato témata zčásti ignorovala, zřejmě přesvědčena o tom, že se jedná o pouhé rétorické hry, jimiž mocenské elity ohlupovaly porobené obyvatelstvo. Historici zkoumající otázky spojené s ideologií či vědou nezářdíka nahlíželi na objekt svého výzkumu jako na projev podrobeného a deformovaného myšlení, jako na úchylinky od všeobecně platné normy.³ Není třeba dodávat, že představa normativity se kryla s vlastními hodnotovými a ideovými východisky autorů jednotlivých historiografických pojednání. Vlivným přístupem především ke studiu kultury se v české historiografii stal výzkum kulturní politiky. Více než na obsah a formulaci dobového myšlení se zaměřuje na jeho institucionální rámec a fungování ideologických aparátů.⁴

Dosud je k dispozici jen několik málo titulů, které by na problematiku vědy, kultury a myšlení nahlížely z perspektivy dobových představ o světě. Již v devadesátých letech vyšla známá a kontroverzní publikace z pera Alexeje Kusáka o vztahu kultury a politiky v letech 1945 až 1956, která zařadila komunistické pojetí kultury do delší kontinuity vývoje českého myšlení a nabídla mnohem komplikovanější obraz vztahu

1 Srovnej SOMMER, Vítězslav: Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin. *Soudobé dějiny* 2/2008, s. 341–356.

2 Srovnej PULLMANN, Michal: Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. *Soudobé dějiny* 3–4/2008, s. 703–717.

3 Srovnej např. HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Karolinum, Praha 1999; HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962). *ČCH* 4/1999, s. 780–802.

4 KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*. Libri, Praha 2004; BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. H&H, Jinočany 2003.

KSČ ke kulturní politice.⁵ Mezi pracemi poskytujícími diferencovanější pohled na dobové myšlení lze zmínit také studie Petra Šámala či Bohumila Jirouška. Velkou pozornost si zaslouží rovněž biografické práce Jiřího Křesťana o Zdeňkovi Nejedlém.⁶ Vedle produkce českých historiků nelze opomenout ani důležitou práci Bradleyho Abramse o kulturních souvislostech vzestupu československého komunismu po druhé světové válce, knihu Macieje Górného o marxismu a československém dějepisectví, nedávno v češtině vydanou srovnávací studii Johna Connollyho o sovětizaci vysokého školství v Polsku, NDR a v českých zemích a nejnověji také monografii analyzující český politický diskurz let 1945 až 1948 z pera Christiane Brenner.⁷

Recenzovaná publikace Michala Kopečka představuje další významný příspěvek k analýze myšlenkového světa nejen českého, ale také polského a maďarského komunismu. V úvodu ke knize se Kopeček nazval „úporným komparatistou“ a struktura jeho práce tomu odpovídá. Autor pojal svou analýzu vzniku marxistického revizionismu jako velkorysou srovnávací studii tří středoevropských marxismů na jejich cestě od stalinismu k prapočátkům reformního komunismu. Knihu otevírají metodologické kapitoly vymezující přístupy k výzkumu ideologií a politického myšlení. Zároveň Kopeček podává přehled definic pojmu „revizionismus“ ve vztahu k marxistickému politickému myšlení a formuluje vlastní pozice, z nichž ve své knize přistupuje k užívání tohoto řadou výkladů zatíženého termínu. Následně portrétuje genezi marxisticko-leninského filozofického diskurzu v Polsku, Maďarsku a Československu a nastoluje otázku rozdílných tradic a podob marxistického myšlení ve třech středoevropských zemích. Úvodní kapitola se věnuje širšímu myšlenkovému rámci rodícího se marxistického revizionismu. Pro Kopečka je zásadní legitimizační diskurz socialistických diktatur, který zahrnoval nejen *spory o smysl socialistické revoluce [...] ale také úsilí o ospravedlnění příslušného komunistického projektu jako oprávněné a dějinami potvrzené formy národního státu* (s. 105). Interakce marxisticko-leninského myšlení s příslušným národním vědomím jsou rámcem, v němž vznikají legitimizační strategie jednotlivých socialistických diktatur a také první revizionistické pokusy. Kritické vymezení se vůči stalinistické verzi komunismu pak Kopeček považuje za *formulaci alternativního*

5 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Torst, Praha 1998.

6 JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2008; JIROUŠEK, Bohumil: Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia, *ČČH* 4/2006, s. 884–905; KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učelec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu V. ÚSD – Dokořán*, Praha 2005, s. 15–41; KŘEŠŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Státní ústřední archiv, Praha 1996; TÝŽ: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ. *Soudobé dějiny* 1/2005, s. 9–44; ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu: Karel Kosík a koncept levicového radikalismu. *Soudobé dějiny* 1/2005, s. 45–61.

7 ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Rowman and Littlefield, Lanham 2004; GÓRNY, Maciej: *Między Marksem a Pałackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. Trio, Warszawa 2001; CONNELLY, John: *Ztročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Karolinum, Praha 2008; BRENNER, Christiane: *Zwischen Ost und West. Tschechische politische Diskurse 1945–1948*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2009.

marxistického politického jazyka (s. 137). Těžištěm knihy jsou tři „národní“ kapitoly, jejichž názvy výstižně charakterizují hlavní problémy promyšlené jednotlivými středoevropskými „revizionismy“: antinomie „národního komunismu“ (Polsko), dialektika pragmatické moci (Maďarsko) a ekonomie konzervativní moci (Československo). V jednotlivých kapitolách se autor zabývá především myšlením Leszka Kołakowského, György Lukáče, Karla Kosíka a Ladislava Tondla. V závěru knihy hodnotí marxistický revizionismus nejenom jako důležitý projev diferenciací ve zdánlivém komunistickém monolitu, ale vzhledem k dalšímu vývoji zkoumaných osobností také jako jeden z možných kořenů pozdějších opozičních hnutí ve střední a východní Evropě.

V čem knihu považují za důležitou, lze vyvodit již z mého stručného rozboru dosavadního historického bádání načrtnutého v úvodu této recenze. Kopeček přistupuje k marxisticko-leninské filozofii jako k svébytnému myšlenkovému komplexu. Neopereje s jakýmkoliv normativním modelem myšlení, jímž by poměřoval práce revizionistů a jejich kritiků zapojených do protirevizionistické kampaně. Vychází z existence specifického regulovaného veřejného diskurzu socialistické diktatury, konstatuje národní specifika Polska, Maďarska a Československa a předkládá fundovaný vhled do uvažování marxistických filozofů, snažících se vrátit smysl revoluci lapené v pasti stalinismu. Dokázal postihnout některé zvláštnosti v myšlení středoevropského stalinismu a poststalinismu a zároveň dešifrovat a analyzovat jazyk tehdejšího filozofického diskurzu. Díky zvolené komparativní metodě kniha otevírá řadu dosud málo akcentovaných otázek. Poskytuje východisko k velkorysému transnacionálnímu srovnání pokusů o reformu komunismu, které ve sledovaných zemích následovaly po zhroucení stalinistické verze socialistické revoluce.

Knihy také nastoluje hned několik důležitých témat pro další výzkum středoevropského komunismu. Jedním z nich je problematika „národního komunismu“, tedy vztahu komunistických politických projektů k nacionalismu. Souvisí jak s legitimizačními strategiemi a využíváním národní ideologie při politické agitaci, tak s otázkou nacionalizace komunistických hnutí. Lze na ni nahlížet jako na tázání se po „národních variantách“ komunistického politického projektu. Historik může k tomuto tématu přistoupit také jako k analýze transformací nacionalismu v podmínkách socialistické diktatury.

Kopečkova práce poskytuje některé argumenty využitelné pro redefinování vztahu mezi stalinismem a reformním komunismem. Reformní komunismus bývá tradičně zobrazován jako negace stalinismu a autonomní program sociální a demokratické emancipace vycházející z jistých národních demokratických tradic. Kniha však zobrazuje genuzi revizionismu jako hledání úniku ze situace definované stalinismem. Reformní komunismus je zejména odpovědí na stalinismus. Byl tedy zárodkem nového socialistického politického projektu, nebo se jednalo „pouze“ o analýzu „stalinského dogmatismu“, snažící se korigovat „pokřivení“ z přelomu čtyřicátých a padesátých let? Zde se nabízí velký prostor pro další úvahy.

Kopečkova srovnávací analýza je současně příspěvkem k dekonstrukci reformního komunistického vyprávění o jedinečnosti československé reformy. Historické myšlení reformního komunismu obvykle hovořilo o existenci „specifické československé cesty k socialismu“, která byla naprostým světovým unikátem a tvořila předobraz nejen

pro reformní snahy šedesátých let, ale také pro případné socialistické revoluce, které mohou v budoucnosti proběhnout v rozvinutých západních zemích.⁸ Zvláštní československý socialismus byl zobrazován jako původní projekt navazující na národní revolučně emancipační a demokratické tradice. Kopečková kniha tuto interpretaci zásadně zproblematizovala. Ukazuje, že reformní komunismus či marxistický revizionismus je fenomén společný všem třem sledovaným zemím. Pouze se v každé z nich projevoval trochu odlišným způsobem a akcentoval jiné problémy. Kopečkem představené argumenty polských a maďarských revizionistů očividně předjímalý některé teze Pražského jara. Navíc byly v podmínkách Maďarska a Polska let 1956 až 1957 formulovány mnohdy otevřeněji než podobné požadavky v Československu na konci šedesátých let. Představa o Pražském jaru jako světovém unikátu, který o dvacet let předběhl „perestrojku“, tak dostává vážné trhliny.

Hledání ztraceného smyslu revoluce má však některé slabiny, které jsou odvrácenou stranou jinak prospěšného komparativního přístupu. Domnívám se, že analýzu myšlení, vědy či kultury v konkrétním dobovém a geografickém kontextu je třeba opřít nejen o analýzu „produktů“ konkrétních myšlenkových směrů a jazyka, v němž jsou formulovány, ale také o vzhled do jejich širšího sociálního zázemí. Nemám na mysli podrobný rozbor politických her v ideologických aparátech, ale spíše poskytnutí hlubšího vysvětlení „materialistických“ determinant určitých forem vědění, chápání jako výsledky sociálně ukotvených procesů. Zde by knize slušelo více sociálně konstruktivistické perspektivy, která by dala nahlédnout do osobních vztahů a motivací, institucionálních záležitostí a dalších každodenních aspektů fungování marxisticko-leninské filozofie, která byla nejen myšlenkovou soustavou, ale také společenským konkrétních osob prosazujících své zájmy. Kopečková kniha je však primárně komparativní analýzou. Provedení podobných srovnání také na úrovni sond dovnitř personálních a institucionálních struktur by vyžadovalo obsáhnout obrovské množství dalšího pramenného materiálu a nejspíše by se neobešlo bez zapojení více badatelů. Publikace tudíž ukazuje také na meze využití analýzy diskurzu v historiografickém výzkumu.

Kopečkova monografie je svého druhu průkopnická práce, která téma myšlenkového světa komunismu představuje na základě citlivé analýzy dobového diskurzu a s pochopením pozic a možností zainteresovaných aktérů. Zároveň, jak jsem již poznamenal, otevřela řadu otázek důležitých pro další výzkum. V předmluvě autor vymezuje dva úhly pohledu na problematiku komunismu. Na jedné straně podle něj stojí *reprezentace emocionální a sebestupřezující, svým charakterem dětská, svou základní strukturou mytická*, která vychází z pohledu „oběti“ a zobrazuje komunismus jako vládu zla, *úchylku z přirozeného běhu dějin evropské civilizace, resp. organického národního vývoje* (s. 10–11). Opačný interpretační rámec představuje *reprezentace analytická a sebekritická, ve svém charakteru dospělá, neboť na rozdíl od dítěte dospělý jedinec nevnímá zlo mimo sebe*. Takový pohled chápe komunismus či nacismus jako *organický defekt evrop-*

8 Srov. např. LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948. Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvození ČSSR*. Academia, Praha 1966.

---

ských dějin, jeden z možná nelegitimních, avšak nepopíratelných výsledků moderního civilizačního vývoje Evropy. Kopeček konstatuje, že pokud chceme tuto minulost pochopit, je potřeba se zabývat těmito defekty nikoli jako něčím vnějším, neorganickým, stojícím mimo nás samých, nýbrž jako podstatnou součástí naší vlastní minulosti a tedy i identity (s. 11). Autor se přihlásil k druhému jmenovanému přístupu a bez nadsázky lze říci, že recenzovaná publikace skutečně přináší vyzrálý pohled na zkoumanou problematiku, oproštěný od nemístných emocí či oblíbeného moralizování. Snad tedy nezůstane zajímavou kuriozitou a česká historiografie dokáže vyprodukovat další monografické práce, pro něž bude myšlení komunismu něčím víc než pouze oním pověstným „falešným vědomím“. ♦ Vítězslav Sommer